

דין נותר במח העצם של קרבן הפסח

אחיה כהן

ראשי פרקים:

הקדמה

דין נותר בקרבן הפסח

גדר מצוות אכילת הפסח

דין שבירת עצם

טעם המצווה

פירוט הדין

פירוט דין מח העצם בקרבן הפסח

יישוב הסתירה וסיכום

הקדמה

בעת יציאת בני ישראל ממצרים עם ישראל מצווים על מצוות אכילת קרבן הפסח; כל משפחה נמנית על שה ומצווה לאכול את כולו: "לא תותירו ממנו עד בוקר"¹.

ציווי נוסף האמור בתורה בהקשר אכילת קרבן הפסח הוא האיסור על שבירת עצם בקרבן: "ועצם לא תשברו בו"².

מצד אחד, נראה כי הציווי של "לא תותירו ממנו עד בוקר" מחייב את האדם לאכול את מח העצם של הבהמה. מצד שני, לא ניתן לגשת אליו כי קיים בתורה הציווי המנוגד של שבירת העצם.

במאמר זה ננסה להסביר את סוגיית וגדר ציווי שבירת עצם ודין נותר בקרבן הפסח. לאחר

1 שמות יב, י

2 שמות יב, מו

מכן, נתמקד בהתנגשות של הציוויים האלו, ולבסוף ננסה לתת מענה מסוים לעניין כיצד ניתן (או לא ניתן) לקיים כל אחד מהציוויים האלו בפועל.

דין נותר בקרבן הפסח

התורה בציווייה על הקרבת קורבנות ואכילתם, מציבה לנו תנאים לגבי אופן ההקרבה והאכילה. אחד מהתנאים האלו הוא דין 'נותר'. לכל קרבן יש זמן קצוב מעת הקרבתו עד לסוף זמן אכילתו, ואם נשאר מבשר הקרבן לאחר הזמן הזה, אנו מצווים לשרוף את כל חלקי הקרבן ה"נותרים" באש. דין זה אמנם קיים בכל הקרבנות, אך אנו נתמקד דווקא בדין הנותר המופיע בתורה בהקשר לקרבן הפסח.

מצוות אכילת קרבן הפסח חלה באור לי"ד בניסן. מעיקר הדין, קרבן הפסח נעשה נותר רק עם עלות השחר, אך חכמים תיקנו שקרבן פסח יאכל עד חצות הלילה כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

בנוסף, המשנה³ מציינת שאין לוקין על לאו זה. הגמרא בפסחים (פד א) מובאת מחלוקת בנוגע לטעם דין זה⁴.

דין 'נותר' חל אך ורק על חלקי הקרבן הראויים לאכילה. המשנה שהזכרנו לעיל מביאה כלל גורף המסביר אילו חלקים צריך לאכול בקרבן: "כל הנאכל בשור הגדול, יאכל בגדי הרך". יוצאי הדופן הם חלקי השה הראויים לאכילה אך אסורים מחז"ל⁵: הגיד הסמוך לגיד הנשה בירך, המשך גיד הנשה למטה מעבר לשוק ולמעלה מעל האגן, והחלב המקיף את שניהם, כלשון המשנה⁶: "והגידין ... ישרפו בשישה עשר". במשנה זו מובא מקרה קצה נוסף: עצמות השה. הן אינן נכללות בדין נותר, אך הן נשרפות בכל זאת בעקבות מח העצם האכיל שנמצא בתוכן. בהמשך המאמר נראה אפשרות בה אף מח העצם עצמו לא כלול בדין נותר, וממילא הטעם לשריפתן יהיה שונה.

3 פסחים ז, יא

4 דעת ר' יהודה שזהו לאו הניתק לעשה, כלשון התורה (שמות יב, י) – "לא תותירו ממנו עד בוקר, והנותר ממנו עד בוקר באש תשרופו" – שזהו לאו הניתן לתיקון ע"י עשה של שריפת הנותר, ודעת רבי יעקב הסובר שזהו לאו אין בו מעשה.

5 רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ח ה"א

6 פסחים ז, י

גדר מצוות אכילת הפסח

הראשונים נחלקו בגדר אכילת קרבן הפסח, והם מתחלקים לשלוש סיעות עיקריות: דעה ראשונה היא דעת המנחת חינוך⁷, הסובר כי אין מצווה באכילת קרבן הפסח מעבר לאכילת כזית.

דעה נוספת היא שחיוב אכילת הפסח הוא בכזית, אך מקיימים מצווה בכל אכילה אף לאחר אכילת כזית. כך סברו הרמב"ם וספר החינוך⁸. לשון הרמב"ם "מצווה מן המובחר"⁹, מזכירה גמרא הדנה בפסוק מהושע:

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם"¹⁰? משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהן, אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה - "וצדיקים ילכו בם", וזה שאכלו לשום אכילה גסה - "ופושעים יכשלו בם". אמר ליה ריש לקיש: האי רשע קרית ליה? נהי דלא קא עביד מצוה מן המובחר, פסח מיהא קא עביד!¹¹

זהו כנראה המקור של הרמב"ם שיש לאכול את הפסח על השובע⁸. בניגוד לאדם האוכל את הפסח "אכילה גסה", מי שאוכל את קרבן פסח לשם מצווה, כפי הניגוד המופיע במשל שבגמרא, כנראה אוכל אותו בנחת, כדרך אנשים לקראת סוף הסעודה.

דעה מקבילה לדעה זו אך שונה במהותה היא דעת הגרי"ז¹², שסובר שמצוות אכילת הפסח היא בכזית, והמצווה לאחר מכן היא מצד אכילת קודשים.

ולבסוף ישנה דעת השאגת אריה¹³, הסובר כי קיימת חובה לאכול את כל קרבן הפסח.

7	מצווה קלה, א
8	מצווה ו: "דיני המצווה, כמה חייב לאכול כל אחד ממנו לכל הפחות מבוארים במסכת פסחים" - משמע ששיעור כזית לחינוך הוא מינימלי ולא כל שיעור המצווה
9	ו"ל מהל' קרבן פסח פ"ח ה"ג: "מצוה מן המובחר לאכול בשר הפסח אכילת שובע... ואם לא אכל אלא כזית יצא ידי חובתו"
10	הושע יד, י
11	הוריות י ב
12	חידושי הגרי"ז על מסכת זבחים צו, ב
13	שו"ת שאגת אריה פא

על-גבי כל הדעות הללו, קיים הצורך להימנע מאיסור 'נותר'. בפשטות נראה כי דין נותר, כמו בכל קרבן, יחול על כל הבשר שלא נאכל בתוך זמן אכילת הקרבן. אך ניתן לדייק מלשון הרמב"ם – "וצריך אדם להשתדל שלא ישאיר מקרבן הפסח..."¹⁴, כי בקרבן פסח קיים דין נותר מיוחד החל רק על הבשר שהאדם לא אכל כשהוא עדיין איננו שבע. כלומר -בשר מקרבן הפסח נקרא 'נותר' רק אם האדם יכל לשבוע מקרבן הפסח, אך לא אכל את בשרו בכל זאת. מתוך דיוק זה ניתן להסיק כי מח העצם לא יכלל בהשתדלות המדוברת, וממילא אי אכילתו לא תגרור חיוב מצד נותר. חיזוק לדיוק זה יכול לבוא מאותו פרק בהלכה ב', בה אומר הרמב"ם: "לפיכך שורפים עצמות הפסח"¹⁵ בכלל הנותר מבשרו כדי שלא יבואו בהן לידי תקלה"¹⁶. משמע שהעצמות נשרפות בכלל הנותר, אך לא בהכרח תחת דין נותר, ומשום שהרמב"ם פוסק דווקא את הסיבה שלא יבואו בהן לידי תקלה, נשמע שאין הוא סובר שצריך לשרוף את העצמות מדין נותר.

דין שבירת עצם

א. טעם המצווה

דעות שונות מובאות בראשונים לגבי טעם איסור שבירת עצם בפסח.

ספר החינוך מביא שני טעמים; הראשון, כזכר לנס שנעשה לעם ישראל במצרים. השני, שאין זו דרך בני מלכים "לגרור העצמות ולשברם ככלבים"¹⁷. הוא מוסיף ושואל מדוע שנצטרך לעשות פעולות כמו אלה עבור זכירת הנס, שהרי בשביל לזכור את הנס מספקה זכירה אחת בראש? ועונה ספר החינוך שציווי זה נגרר אחרי העיקרון כי "לאחר המעשים

14 דיוק זה אמר לי הרב טוביה בר אילן ברמב"ם הל' קרבן פסח י, יא

15 כדאי להזכיר את קושיית המשנה למלך על הרמב"ם, השואל באיזו עצם עסקין – אם עצם ללא מוח, הרי אין היא טעונה שריפה, ואם היא עצם שהיה בה מוח, אם היא נשארה בשלמותה – בוודאי נצטרך לשרוף את העצם מצד דין נותר, וכך גם אם הוציאו את המוח מתוכה, שהרי חידש רב מרי בנגמרא בחולין (קכה, א) ששימוש נותר מילתא היא, כלומר שאף העצם עצמה תהיה טעונה שריפה מכיוון שהמה הפך לנותר בתוכה. אך לדין שמח העצם לא ייכלל בכלל נותר (בהתאם לדיוק מהרמב"ם) פשוט לתרץ כי מדובר כאן בעצמות שהיה בהן מוח, וכך בין אם חלצו אותן או לא ממילא אין חיוב לשרוף אלא מצד שלא יבואו לידי שבירת עצם

16 פסחים פג א

17 מצווה ט"ו

נגררת המחשבה, וכי "מתוך שלא לשמה בא לשמה"¹⁸, ועצם ההתעסקות בכך תעורר את האדם להיזכר בנס, והאמונה בניסי מצרים תושרש בקרבו¹⁹.

שיטה אחרת מביא הרמב"ם²⁰, הסובר שהטעם של איסור השבירה נובע מהצורך לאכול את הפסח בחיפזון. כשאדם מתעכב על כל עצם ועצם כדי לשבור אותה ולחליץ את המח שבתוכה, אכילתו מתעכבת. זהו אף הטעם שמביא הרמב"ם לאיסורים נוספים בקרבן הפסח, כמו העברת הבשר מבית לבית, החיוב לאוכלו דווקא צלוי, שהרי צלייה היא שיטת בישול מהירה במיוחד.

בזוהר²¹ מובא שטעם האיסור הוא ביזוי העבודה הזרה של המצרים²². הזוהר מחדש שעבור המצרים, העצמות נחשבו כתיקון הגוף והזכירו להם את אלוהיהם. ביזיון זה קרה בשני אופנים: האופן הראשון שמובא הוא שבני ישראל השליכו את העצמות, אותן הם לא יכלו לשבור, לשוק, וכלבים באו ושברו אותן. האופן השני הוא שהמצרים, שהגיעו אחר כך, טמנו את העצמות בקרקע כדי שהכלבים לא יוכלו לגרור ולשבר אותן. הזוהר מכנה זאת "בטולה דעבודת כוכבים ומזלות מסיטרא דלהון" – ביטול עבודה זרה מצד המצרים, שהוא העילוי הגדול יותר לשם ה' בעולם.

ב. פירוט הדין

הזכרנו לעיל את דין שבירת העצם בפסח - "ועצם לא תשברו בו"²³. זהו לאו העומד בפני עצמו כחלק משאר מצוות אכילת הפסח ובתור לאו שיש בו מעשה אף לוקים עליו²⁴.

18 סנהדרין קה ב

19 ודומים דברי הרמח"ל במסילת ישרים (פרק ז') כהדרכה לתיקון מידות האדם: "...כי מי שמרגיש עצמו במעשי המצווה כמו שהוא ממחר תנועתו החיצונה, כן הנה הוא גורם שתבער בו תנועתו הפנימית... כי התנועה החיצונית מעוררת הפנימית". לקח חשוב ניתן להפיק ממצווה זו, כדברי ספר החינוך בהמשך המצווה: "לכן אתה ראה גם ראה, מה מלאכתך ועסקך, כי אחריהם תמשך, ואתה לא תמשכם. ואל יבטיחך יצרך לומר - אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלהים, מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים... אל בני, השמר מפניהם, פן תלכד ברשתם". ואסיים בהערת הרמב"ם במו"נ (ח"ג פל"ב) בעניין הקרבנות: "שאי אפשר [לאדם] לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום"

20 מורה נבוכים ח"ג פמ"ו

21 זוהר ח"ב מ, ב

22 מה פתיב וְעֵצִים לֹא תִשְׁבְּרוּ בוּ, לְאַחֲזֹאֵה בְּיַהּ קְלָנָא, וּבְכָל אֵינֻן טַעֲוֹן דְּמַצְרָאֵי. (מה כתוב, ועצם לא תשברו בו. להראות בו בויזון, ובכל אלהי מצרים. - פירוש הסולם)

23 שמות יב, מו

24 זו"ל הרמב"ם הל' קרבן פסח י, א: "השובר עצם בפסח טהור הרי זה לוקה שנאמר 'ועצם לא תשברו בו' "

השולחן-ערוך לא דיבר על דין זה מכיוון שחיבורו לא עוסק במצוות שלא רלוונטיות לתקופתו, אך ניתן למצוא פסקים לגביו בספרי ראשונים כמו היד החזקה לרמב"ם וספר החינוך.

לגבי שיעור הפגימה שצריך להיעשות בעצם כדי לעבור על לאו שבירת עצם, אומרת הגמרא: "אמר רב הונא בר רב קטינא ארבי רבי שמעון בן לקיש: שלוש פגימות הן – פגימת עצם בפסח... וכולן פגימתן כדי פגימת המזבח. וכמה פגימת המזבח? כדי שתחגור בה ציפורן" (חולין יז, ב). באופן מעניין הרמב"ם לא הביא הלכה זו בספרו, ולכאורה הוא סובר ששבירת עצם שמדוברת בפסח פירושה שבירה ממש.

בהתאם לדין המובא במשנה²⁵, מציין הרמב"ם: "מפי השמועה למדו: "לא תשברו בו" – בטהור, לא בטמא."²⁶

בנוסף, הרמב"ם²⁷ מציין במפורש שדין שבירת עצם קיים מבעוד יום ואף לאחר כמה ימים. קושייה אפשרית לדין זה היא מהגמרא בפסחים²⁸ המביאה מחלוקת בין רבי לחכמים על עניין תוקף איסור שבירת עצם - רבי סובר שדווקא בפסח הראוי לאכילה, וחכמים סוברים שדווקא בפסח הטהור. על מחלוקת זו מובאות דעות רבות של אמוראים שונים לגבי ההפרש בין שתי הדעות.

לאחר מכן, מביאה הגמרא ברייתא הפוסקת כדעת ארבעה מהאמוראים:

"תניא כארבעה מינייהו, דתניא: ר' אומר "בבית אחד יאכל...ועצם לא תשברו בו". על הכשר הוא חייב, ואינו חייב על הפסול. היתה לו שעת הכושר ונפסל בשעת אכילה - אין בו משום שבירת עצם. יש בו שיעור אכילה - יש בו משום שבירת עצם; אין בו שיעור אכילה - אין בו משום שבירת עצם. הראוי למזבח - אין בו משום שבירת העצם. בשעת אכילה - יש בו משום שבירת עצם; שלא בשעת אכילה - אין בו משום שבירת עצם" (פסחים פד ע"ב).

בין האמוראים האלו יש את דעת אביי: "כולי עלמא כל כי האי גוונא אין בו משום שבירת

25 פסחים ז יא

26 הלי קרבן פסח פ"י ה"א

27 הלי קרבן פסח פ"י ה"א: "אחד השובר את העצם בליל חמישה עשר או ששבר בו עצם מבעוד יום או ששבר בו עצם לאחר כמה ימים הרי זה לוקה"

28 פד א בסוף העמוד

העצם. מאי טעמא? השתא מיהת הא פסול הוא! אלא שבירת העצם מבעוד יום איכא בינייהו: למאן דאמר כשר - הא כשר הוא, למאן דאמר ראוי לאכילה - השתא לאו בר אכילה הוא!²⁹ דעה זו, שאף נפסקה על ידי הברייתא קשה על הרמב"ם, שסובר שאף מבעוד יום יש משום שבירת עצם. עם זאת, הרמב"ם לא הביא אף חלק מברייתא זו להלכה, אלא רק את דעת רב יוסף הסובר שמחלוקת רבי ורבנן היא בפסח שהייתה לו שעת הכושר - שהיה ראוי לאכילה, וכעת אינו ראוי לאכילה.

אך באמת אילולא הבנה זו קשים דברי הגמרא שאומרת: "כל עצמות הקדשים אין טעונין שריפה חוץ מעצמות הפסח, מפני התקלה (שמא ישבור בטעות את אחת העצמות)"³⁰. את הגמרא הזו הביא הרמב"ם³¹, ונשמע ממנה במפורש כי קיים איסור שבירת עצם בקרבן הפסח אף לאחר שהקרבן נעשה נותר. עם זאת, מתוך הפיכתו לנותר אין הוא ראוי לאכילה יותר, וקשה על הברייתא שציינו.

לגבי סוג העצמות שיש בהן משום שבירת עצם, פוסק הרמב"ם³² כי דין שבירת עצם חל אך ורק על עצמות הנושאות לפחות כזית בשר מבחוץ, או כזית מח מבפנים, כדעת ריש לקיש³³. באופן מעניין, הרמב"ם פוסק באותו מקום כדעה החלוקה, דעת ר' יוחנן, לעניין איסור שבירת עצם עם כזית בשר עליה אף במקום שאין עליו בשר. מלשון הגמרא לא נשמע שר' יוחנן וריש לקיש חולקים על דין זה, ובאמת כך משתמע מקושיית ר' יוחנן על ריש לקיש שאביא בהמשך.

פירוט דין מח העצם בקרבן הפסח

בכל מקום בגמרא נשמעת הבנה ברורה כי מח העצם נחשב אוכל לעניין אכילת קרבן הפסח. בעקבות זאת הגמרא בפסחים מביאה ברייתא העוסקת באפשרות שיבוא עשה וידחה לא תעשה בעניין שבירת עצם, בקשר לדעת ריש לקיש שהבאנו לעיל במחלוקת על שבירת עצם שלא במקום הבשר. שואלת הגמרא:

29 פסחים פד, ב

30 פסחים פג א

31 הל' קרבן פסח פ"י ה"ב

32 הל' קרבן פסח פ"י, ה"ג

33 פסחים פה א

“ועצם לא תשברו בו” – [אפשר ש] אחד עצם שיש בו מוח ואחד עצם שאין בו מוח ומה אני מקיים “ואכלו את הבשר בלילה הזה”³⁴ – בבשר שעל גבי העצם, או אינו אלא [גם] בבשר שבתוך העצם, ומה אני מקיים “ועצם לא תשברו בו” – בעצם שאין בו מוח, אבל בעצם שיש בו מוח שובר ואוכל; ואל תתמה, שהרי יבוא עשה וידחה לא תעשה – כשהוא אומר “ועצם לא ישברו בו”³⁵ בפסח שני שאין תלמוד לומר, שהרי כבר נאמר “ככל חוקת הפסח יעשו אותו”⁸ – הוי אומר, אחד עצם שיש בו מוח, ואחד עצם שאין בו מוח.” (פסחים פה א)

אכן, ניתן להסיק כי הציווי “ואכלו את הבשר בלילה הזה” אינו מתקיים במח העצם, אך סביר שלא משום שהציווי אינו חל עליו, אלא פשוט כי לא ניתן לגשת אל מח העצם מבלי לשבור את העצם שבתוכה הוא נמצא. כך לדוגמה פוסק הירושלמי כי “אין נמנין על מוח שבקולית”³⁶ משום שלא ניתן לחלוץ ממנה את המח מבלי לשבור אותה. כלומר, שבוודאי ובמידה והיה אפשר, ניתן היה להימנות עליה, וממילא ברור כי מח העצם גם ייפול תחת הציווי של “ואכלו את הפסח בלילה הזה”.

בנוסף ראוי לדייק שמה שאומרת הגמרא “עצם שאין בו מוח” – הכוונה לעצם שיש על גביה לפחות כזית בשר, אחרת לא יהיה בה דין שבירה כפי שהראנו לעיל.³⁷

יישוב הסתירה וסיכום

כעת ניתן לראות שהסתירה כביכול בין שני הציוויים אינה חריפה כפי שהיה נדמה מלכתחילה. ראשית, קיימת דעת הרמב”ם, אשר לפי הדיוק שהובא לעיל לגבי היקף חלות דין נותר ובעקבותיה אין שום בעיה עם חוסר היכולת של האדם לאכול את מח העצם – משום שמלכתחילה הוא לא מצווה על כך.

34 שמות יב, ח

35 במדבר ט, יב

36 ירושלמי פסחים נה, א

37 וזאת למרות שמהדגש על המוח דווקא נשמע ש“עצם שיש בו מוח” הכוונה שאין עליה בשר, כי אחרת היה ברור שדין שבירת עצם יחול עליה, וכנראה שהגמרא מעלה רעיון יותר עקרוני כדי להוכיח שיש דין שבירת עצם אף בעצם שיש בה מוח ואכמ”ל

שנית, על דעת אב"י שהובאה לעיל מקשה הגמרא קושייה³⁸, ומתוך כך מביאה לנו הגמרא דין נוסף בנוגע לשבירת עצם – גזירת חכמים שלא להניח גחלת בוערת על העצם. שני טעמים מובאים לכך; הראשון לפי אב"י, שמא תפקע העצם אף במקום שלא עליו מונחת הגחלת בגלל החום, ובכך יעבור אדם על איסור שבירת עצם; השני, לפי רבא, משום הפסד קודשים, שאולי הגחלת תשרוף מעט מהמח. אפשרויות אלו בוודאי אינן אסורות מדאורייתא, שהרי אין פה פסיק רישא, ולכן בדבר שאינו מתכוון אנו פוסקים כרבי שמעון שפטור, אלא זוהי גזירת חכמים. מכאן נובע שמהתורה באמת היה ניתן לאכול אף את המח, אך חכמים ביטלו את האפשרות הזאת.

גזירת חכמים נוספת שמונעת מהאדם לאכול את מח העצם היא האיסור להביא את העצם לקטן או לנכרי על מנת שישברו אותה, בדומה לאיסור בשבת, שהרי הם אינם מצווים משום שבירת עצם.

התוספות בפסחים מתקשה עם גמרא העוסקת בהשהיית חמץ בפסח, ולבסוף מביא חידוש בשם ר"י: "המשהה חמץ בפסח ודעתו לבערו אינו עובר באותה שהייה"³⁹ – למרות האיסור של "בל יראה ובל ימצא" לגבי חמץ בפסח, אם אדם משהה בביתו חמץ על דעת לשרוף אותו לאחר הפסח, הוא לא מתחייב בלאו של השהיית הפסח – "לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך". בעקבות חידוש זה מציע השאגת אריה לקחת את אותו העיקרון ולהחיל אותו על דין נותר בפסח: "אם מותר על מנת לשרוף לא עביד איסור"⁴⁰ - אדם שמלכתחילה מותר חלק מסוים מהקרבן על דעת שהוא ישרוף אותו ביום ט"ו, לא מתחייב מדין נותר.

לסיכום, נראה כי לפי דין תורה באמת היו יכולים בני ישראל לאכול את מח העצם, אך לפי כל אחת מהשיטות נראה שהם לא היו מצווים בכך, או שחז"ל תיקנו עבורם להישאר ב'שב ואל תעשה' ולעבור על לא תעשה מהתורה בנוגע לציווי נותר. ובאמת לפי הטעמים למצווה שראינו, יש ערך עצום לתקנות אלו. שנוכח לממש הלכות אלו בבית מקדשנו במהרה בימינו.

38 הגמרא (פסחים פד) מקשה על אב"י מתוך דין שהבאנו לעיל – "אין נמנין על מוח שבקולית". שואלת הגמרא, מדוע לא לשבור את הקולית מבעוד יום, ואז להימנות על המח שבתוכה? על כך שואל אב"י בחזרה – לדעתך, מדוע שלא נניח גחלת על העצם כדי לעשות בה חור ובכך נוציא מתוכה את מח העצם? ועל התירוץ לקושיית אב"י חלוקים אב"י ורבא

39 תוספות פסחים כט ב ד"ה "רב אשי אומר"

40 שו"ת שאגת אריה פא

